

AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLAMPOLGÁRSÁGA ÉS A SZABADSÁG, BIZTONSÁG ÉS JOG TÉRSÉGÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Bevezetés

Az emberek egy olyan Európai Unióban szeretnének élni, amely virágzó és békés, ahol a jogaikat tiszteletben tartják és ahol a biztonságuk oltalmazva van. Szabadon utazhassanak, és ideiglenesen vagy tartósan egy másik európai országba költözzenek tanulás, munka, családalapítás, üzleti tevékenység vagy nyugdíjba vonulás céljából.

A szabadság, biztonság és a jog olyan kulcsfontosságú értékek, amelyek szerves részét képezik az európai társadalmi modellnek. Ezek az európai integráció sarkalatos pontjai. Az Uniónak már sikerült egységes piacot, gazdasági és monetáris uniót létrehoznia a polgárai számára, valamint képes globális politikai és gazdasági kihívásoknak megfelelni. Ezen kívül jelentőst haladást ért el a szabadság, biztonság és jog térségének kialakításában; most az elsődleges, hogy az állampolgárt helyezzük ennek a projektnek a középpontjába.

A szabadság, biztonság és jog térségének mindenképp egy olyan egységes területnek kell lennie, amelyben az alapvető jogok érvényesülése biztosított, és ahol az Alapjogi Chartában foglalt emberi jogok és emberi méltóság és más jogokat tisztelet övez, és ez egy alapvető érték. Például, ezeknek a szabadságjogoknak a gyakorlását és a polgárok személyiségi jogait a nemzeti határokon túl is meg kell őrizni, elsősorban a személyiségi adatok védelme útján; a különlegesen rászoruló embereknek segélyt kell biztosítani és a polgároknak lehetővé kell tenni, hogy bizonyos jogaikat teljes körűen gyakorolják, akár az Unió kívül is.

A Chartában említett egyén tisztelete és az emberi méltóság a szabadság, biztonság és jog területének alapvető értékei. Ezen a belső határokon nélküli területen a polgárok szabadon mozoghatnak és jogaikat teljes körűen gyakorolhatják.

Ha az Európai Unió polgárai hatékonyan szeretnék gyakorolni az Unió polgárságából eredő jogaikat, az Európai Unió állampolgárság fogalmát szükségszerű meghatározni és tisztázni annak tartalmát.

2. Az Európai Unió állampolgárság – átfogó vázlat

Az Európai Unió állampolgárság azon fogalmak egyike, amelyek visszatükrözték/visszatükrözik a az EU integráció, mint egy csoport, speciális/önálló jellegét, és az Európai Unió valamint a tagállamok speciális kapcsolatát.

Ennek a jogi fogalomnak az eredetét az Európai Közösségek történetében kell keresni. Az első hivatalos elismerés, ami tartalmazza az Európai Unió állampolgárság fogalmát az Európai Unióról szóló szerződésben található (Maastrichti szerződés), ami az Európai Unió alapkövét testesíti meg. A Maastrichti szerződés, amit 1992. február 2-án írtak alá és 1993. november 1-jén lépett hatályba, az Európai Unió állampolgárságra a második részében utal, a 8 és 8e cikkben. Az új jogi fogalomnak a bevezetésének célja elsősorban az

európai identitás erősítése, és annak lehetővé tétele, hogy az európai polgárok intenzívebb módon vehessenek részt az európai integrációs folyamatban.

A Maastrichti Szerződés az alábbi módon határozza meg az uniós állampolgárságot: „Az Európai Unió tagállamainak minden állampolgára egyben uniós polgár is. Az uniós állampolgárok megilletik e Szerződés által rájuk ruházott jogok, és a Szerződés által meghatározott kötelezettségek terhelik.”²²³

Amint a fentiek tükrözik az uniós állampolgárság forrása ne más, mint valamely tagállamban meglévő állampolgárság és egyfajta olyan feltételezés, ami lehetővé teszi a polgárok számára, hogy teljesíthetővé tegyék a tagállam számára a Maastrichti Szerződés által meghatározott jogok és kötelezettségek használatát és fejlesztését.

Ebben az összefüggésben fontos kiemelni azt a tényt, hogy az Európai Unió egyrészt elismeri, hogy a joghatósága alatt álló minden embernek (függetlenül attól, hogy uniós állampolgárok, harmadik ország állampolgárai vagy hontalan személyek) vannak úgynevezett „*egyetemleges jogai*”, másrészt fenntart néhány „különleges jogot” az „uniós állampolgárok” számára, amelyek kifejezetten az uniós polgársághoz kapcsolódnak. Ezek a jogok a Maastrichti Szerződés értelmében magában foglalják a szabad mozgáshoz és a tagállamok területén való szabad tartózkodáshoz való jogot, a választáshoz és választhatósághoz való jogot az Európai Parlamenti és helyhatósági választásokon a saját lakóhelyük szerinti tagállamban, valamint védelem más tagállamok diplomáciai és konzuli hatóságaival szemben, petíciós jog, valamint az ombudsmanhoz fordulás joga.²²⁴

Az uniós polgárság fogalmát befolyásolja az Amszterdami Szerződés, amely felülvizsgálja a korábbi szerződéseket és 1999. május 1-én lépett hatályba. Az állampolgársággal kapcsolatosan az Amszterdami Szerződés kiegészítéseket tartalmazott az Európai Közösségeket létrehozó Szerződés 17-21 Cikkeihez, ami az európai állampolgárság alapelvét szabályozza, valamint kiterjesztette az állampolgárok jogait azáltal, hogy minden polgár az Unió bármely nyelvén benyújthat kérelmet az Unió szerveihez és ugyanezen a nyelven jogosult választ kapni.

Az Amszterdami Szerződés értelmében „Az uniós állampolgárság ezáltal létrejött. Minden ember, aki az Unió valamely tagállamának állampolgára egyben az uniós állampolgár is. Az uniós állampolgárság kiegészíti, és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot”, ami az jelenti, hogy az uniós állampolgárság kiegészíti, és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot, valamint egyben azt is kimondja, hogy az uniós állampolgárság megszerzésének feltétele a nemzeti állampolgárság és az állampolgári jogok a tagállami állampolgárság által garantáltak. Ezáltal egy kapcsolat jön létre az Unió és a tagállamok állampolgárai között, amely kapcsolatból konkrét jogok és kötelezettségek származnak. Az uniós állampolgárság megszerzésének egyetlen feltétele, hogy az illető valamely tagállam állampolgára legyen, utalva arra, hogy a tagállamok ezáltal monopóliumot gyakorolnak annak meghatározásában, hogy ki lehet és ki nem lehet uniós állampolgár. Ennek köszönhetően az uniós állampolgárság nem egy lehetőség, de nem is versenytársa a nemzeti állampolgárságnak.

Az Európai Unió állampolgárává az a személy válik automatikusan, aki valamelyik tagállamnak állampolgára²²⁵. Ugyanakkor az uniós állampolgár, ha élni kíván az uniós állampolgárság által garantált lehetőségekkel, valamilyen kapcsolatban kell állnia egy másik tagállammal, egy másik tagállam életében részt kell vennie, hiszen anélkül a Szerződés

²²³ Szerződés az Európai Unióról (92/C191/01), 8. cikk.

²²⁴ Szerződés az Európai Unióról (92/C191/01), 8. cikk. 8e.

²²⁵ A tagállamba való belépés feltételeit a nemzeti jog szabályozza. Szlovákiát illetően a 1993. évi 40. törvény.

rendelkezéseinek döntő többsége, ami az uniós állampolgárságra épül, teljesen haszontalan. Ezek a rendelkezések nem alkalmazhatóan hazai helyzetekben.

Az európai jog utolsó fejlődési szakaszában, valamint az uniós állampolgárság fogalmának meghatározásában a Lizaboni Szerződés játszik nagy szerepet, ami 2009. december 1-én lépett hatályba. A Lizaboni Reformszerződés az alapszerződéseket módosítja – Az Európai Unióról szóló szerződés, az Európai Közösségeket létrehozó Szerződés, ezeknek a szerződéseknek az újabb változata, az Európai Unió működéséről szóló szerződésnek lett átnevezve.

Tekintettel a Lizaboni Szerződés által meghatározott uniós állampolgárságra, különösen előnyös lenne az uniós állampolgárság alapszabályait az Szerződés az Európai Unióról (EUSZ) demokratikus alapelveiről szóló fejezetébe integrálni. Fontos, különösen az EUSZ 9. cikke, ami kijelenti, hogy *„az Unió minden tevékenysége során tiszteletben tartja az állampolgárai közötti egyenlőség elvét, akiket egyenlő figyelem illet meg az Unió intézményei, szervei, hivatali és ügynökségei részéről”* és meghatározza az uniós állampolgárság fogalmát ugyanolyan módon, mint az Európai Unió működéséről szóló szerződés 20. cikke. Különös figyelmet kell fordítani az EUSZ 11.4 cikkére az európai polgárok kezdeményezését illetően. A Lizaboni Szerződés ezen rendelkezése vezet be, a történelemben először, a határokon átnyúló és transznacionális közvetlen demokratikus eljárásokat, valamint az uniós állampolgárok kezdeményezésének fontosságát az európai integráció pusztja jogi keretein túl.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés rendelkezéseire tekintettel (EUMSZ), ami az uniós polgárságot szabályozza – II. Rész: megkülönböztetés tilalma és uniós állampolgárság, 20-25 cikk (Európai Közösségek Szerződésének korábbi 17-22 cikke), ezen a területen a Lizaboni Szerződés nem tudott jelentősebb változást bevezetni a korábbi szabályozáshoz képest. Az Európai Unióról szóló szerződésben csupán korlátozott változások lettek meghatározva a fentebbi rendelkezések feldolgozásával és erősítésével kapcsolatban, valamint valamiféle kapcsolat létrehozása történt meg az uniós állampolgárság általános szabályait illetően.

Az uniós polgárság hivatalos meghatározása magában foglalja az Európai Unió Alapjogi Chartáját, a Lizaboni Szerződés jogilag kötelező érvényűvé vált. Az Alapjogi Chartának V. Címe, az állampolgárságról, tartalmazza az Európai Unió állampolgárságból eredő jogok részletes megtárgyalását. A Charta ebben a részében meghatározott jogok terjedelme széleskörűbb, mint az Európai Unió működéséről szóló szerződésben szabályozott állampolgárságból eredő jogok terjedelme.

Továbbá, a Charta biztosítja a megfelelő ügyintézéshez való jogot (41. cikk), ami külön megegyezés tárgya. Más, az állampolgárságból eredő jogok, amik a Chartában fel vannak sorolva a Szerződésekben meghatározott feltételek fennállása esetén alkalmazhatóak, valamint a Charta 52.2 cikkével összhangban. (Pl.: 39. cikk megfelel a EUMSZ 20. cikkében biztosított jognak, stb.)²²⁶. Az Alapjogi Charta által meghatározott európai polgári jogok kötelező erejűek, és ez azt jelenti, hogy az uniós polgárságból eredő jogok nagyrészt megkétszerezik az uniós polgárok védettséghez fűződő érzéseit emellett ez annak is a jele, hogy az állampolgár több figyelmet kap az európai integráció során.²²⁷

²²⁶ Lásd: Az Európai Unió Alapjogi Chartájának legendája (HL C 303, 2007. 12. 14.), 17.o.

²²⁷ Lengyelország, Nagy Brittanian és Csehország kivételnek számít, esetükben az Alapjogi Charta jogilag kötelező. Ezek az országok már helyreálltak a szerződésekről szóló tárgyalások során, amiket novelláknak nevezünk. „Leiratkozás”.

Az Európai Unió állampolgárság az európai integrációs eljárás megerősítésének és védelmének fontos elemét képezi, továbbá kiegészíti és bővíti is egyben a tagállami által szabályozott jogokat és kötelezettségeket.

2. Az uniós állampolgárság tartalma

Amikor az uniós állampolgárság tartalmáról beszélünk, szükséges hangsúlyozni azt a tényt, hogy az ilyen típusú állampolgárság nem egyedi, de feltételez egy már meglévő tagállami állampolgárságot. Ugyanakkor nem beszélhetünk kettős állampolgárságról, mert az Európai Unió egésze nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, mint egy szuverén állam, ennél fogva a nemzeti állampolgárság és az uniós állampolgárság szigorú értelemben véve nem jelentenek kettős állampolgárságot.

Uniós állampolgárság egy kettős vertikális kapcsolatot testesít meg – az állampolgár és a tagállam kapcsolata, valamint az állampolgár és az Unió kapcsolata²²⁸. Az uniós állampolgárságból eredő jogok jelentős korlátozásoknak vannak kitéve. A korlátozások csak akkor engednek, amennyiben az uniós állampolgár egy másik tagállamban tartózkodási hellyel rendelkezik, vagy külföldi diplomácia illetve konzuli védelmet élvez.

Mindez azt jelenti, hogy az uniós állampolgár jogai legalább két csoportra oszthatók. Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amik a nemzeti állampolgárságból erednek, míg a másik csoportba az Európai Unió jogából eredő jogok tartoznak. Az Európai Unió joga az uniós állampolgárok jogai és kötelezettségei által is módosult azáltal, hogy bizonyos jogokat garantált az uniós állampolgároknak más tagállamok területén. Ezek a jogok az uniós állampolgárság tartalmához tartoznak. Ezek azok a jogok, amik az Európai Unió működéséről szóló szerződés 20-25 cikkeiben található:

- a) „a szabad mozgás és más tagállamban való letelepedés joga;
- b) választáshoz való jog, valamint választhatósághoz való jog az Európai Parlamenti választásokon és a helyhatósági választásokon a lakóhely szerinti tagállamban, ugyanazokkal a feltételekkel, mint amik az ottani állampolgárokat illetik meg;
- c) minden uniós polgárt megillet más EU tagállamok diplomáciai és konzuli védelme harmadik országokban ugyanazon feltételek mellett, mint ami a tagállam saját állampolgárai vonatkozik, valamint, ha nincs az adott államban tagállamának diplomáciai képviselője.
- d) minden uniós polgár jogosult petíciót benyújtani az Európai Parlamenthez és az Európai Ombudsmanhoz, valamint minden uniós polgár az EU 23 hivatalos nyelvén egyikén fordulhat a Közösség intézményeihez, és onnan ugyanezen a nyelven kaphat választ.”²²⁹

Egy másik intézmény, ami kifejezetten kodifikálja az uniós állampolgár jogait az Alapjogi Charta. Az állampolgárság az V. Címbe került szabályozásra, Állampolgárság címen. A fenti jogok kiegészítéseképp az EU Alapjogi Chartája még kimondja a jó kormányzáshoz való jogot. A 41. cikk az Unió létezésére alapul, aminek az alapját a jogállamiság képezi, és amelynek sajátosságai a joggyakorlatban alakultak ki, amelynek a jó

²²⁸ TRELLOVÁ, L. Institute of citizenship from the perspective of the European Union, p. 122nd

²²⁹ Európai Unió működéséről szóló szerződés - egységes szerkezetbe foglalt változata (HL C83 03/30/2010), 20. cikk. 2.

kormányzás általános jogelve.²³⁰ A törvény nagyon határozott abban a tekintetben, hogy ez nem kapcsolódik az állampolgársághoz, azonban ezeknek a jogoknak a hordozói az Unió valamely tagállamában lakó- illetve székhellyel rendelkező természetes és jogi személyek. A fentiekben felsorolt személyeknek joga van ahhoz, hogy az általuk benyújtott kérelmeket az EU intézményei pártatlanul, igazságosan és ésszerű időn belül bírálják el.

Egyéb uniós polgárságból adódó jogok, amelyek az Alapjogi Chartában is megjelennek, akkor alkalmazandók, ha a Szerződésekben meghatározott feltételek teljesülnek és a Charta 52. cikkének 3. pontja is teljesül.

Az uniós polgárság tartalma azokból jogokból áll, amik az uniós polgárságra vonatkozó általános rendelkezésekből erednek, valamint a demokratikus alapelvekre vonatkozó rendelkezésekbe vannak integrálva.

Az Európai Unióról szóló szerződés 11. cikkére különös figyelmet kell fordítani, ami a következőképp rendelkezik:

- a) „az intézmények, a megfelelő eszközökkel, lehetővé kell tenniük, hogy a polgárok és az érdekképviseleti szervek kinyilváníthassák és nyilvánosan megvitathassák nézeteiket az Unió minden tevékenységi területén” – (Szerződés az Európai Unióról 11. cikk 1. pont) – horizontális civil párbeszéd,
- b) „Az intézményeknek köteleységük nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet kel fenntartaniuk az érdekképviseleti szervekkel és civil társadalommal” (Szerződés az Európai Unióról 11. cikk 2. pont) – vertikális civil társadalommal folytatott párbeszéd,
- c) „nem kevesebb, mint egymillió uniós állampolgár, akik a tagállamok jelentős számának állampolgárai, kezdeményezhetik, hogy az Európai Bizottság, a hatáskörében, terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban a z ügyekben, amikor az uniós állampolgárok úgy vélik, hogy az Unió jogi aktusa szükséges a a Szerződések végrehajtása céljából” (Szerződés az Európai Unióról 11. cikk 4. pont) – az Európai Polgárok Kezdeményezése.²³¹

Az uniós állampolgárságból eredő jogok utolsó csoportját a Liszaboni Szerződés szabályozza. A téma szempontjából fontos előnyök elsősorban az állampolgárságot érintő általános rendelkezések beültetése az Európai Unióról szóló Szerződésbe, a demokratikus elvekre vonatkozó fejezetbe. A Liszaboni Szerződés megerősíti az uniós polgárok jogait az Európai Unió irányába, különösen azáltal, hogy megkönnyíti a polgárok és a civil szervezetek érdekképviseleteinek részvételét az „uniós állampolgárokat” érintő vitákban. Ebben a tekintetben az Európai Unióról szóló Szerződés 11. cikk 4. pontja különösen nagy fontossággal bír az Európai Polgárok Kezdeményezését tekintve, amelyre számottevő figyelmet fordítunk.

Az uniós állampolgárokat illetően, a fenti jogok még nem lettek egyértelműen meghatározva. Az alapvető kötelezettségeket meghatározó alapelvek, amik az uniós jogon, mint külön jogszabályokon alapulnak, az uniós polgárok kötelezettségei azokon a speciális rendelkezéseken alapulnak, amik a hatáskört és államigazgatást szabályozzák.

²³⁰ Lásd: Judgment of 31 EU March 1992 in Case C-255/90 P. Burban, the Court of First Instance of 18 September 1995 in Case T-167/94 Nölle, and 9 July 1999 in Case T-231/97 New Europe Consulting).

²³¹ Szerződés az Európai Unióról – egységes szerkezetbe foglalt változata (HL C83 30/03/2010), 11. cikk

Ad a) A tagállamokban történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog

Az EU működéséről szóló szerződés 21. cikk a következőképp rendelkezik „Minden uniós állampolgárnak joga van a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz a tagállamok területén, a Szerződésekben meghatározott korlátozásokkal és feltételekkel, valamint az ezeket végrehajtó intézkedéseknek megfelelően.”²³²

Az állampolgárok és családjuk Unión belüli szabad mozgáshoz való joga az egyik olyan alapelv, amelyre az Uniót alapították, és az uniós polgárok egyik alapvető szabadságjoga.

Az Európai Közösségek megalakulásának kezdetén, a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog csupán a gazdaságilag aktív népességre terjedt ki, azaz dolgozók (alkalmazottak) és önálló vállalkozók. A szabad mozgáshoz való jogban részesülő emberek köre fokozatosan nőtt az Európai Közösségen belül. A fentiek, valamint a független jövedelmen élők bérleti díj, osztalék), nyugdíjasok és diákok a 90/364/EHS, a 90/365/EGK és a 90/366/EGK irányelveknek megfelelően megszerezték a jogot arra, hogy más tagállamban szabadon tartózkodjanak. Az igazi áttörést a Maastrichti Szerződés elfogadása jelentette, 1992. február 7-én, ami létrehozta az Európai Unió állampolgárság intézményét. Mindaddig a személyek szabad mozgása technikailag alá volt rendelve a személyek gazdasági tevékenységének, de az uniós polgárság bevezetése után a szabad mozgáshoz való jog minden uniós polgár számára garantálva volt.

Az uniós polgárság az Európai Unió minden polgárára olyan alapvető egyéni jogokat ruház, mint a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog az EU bármely tagállamának területén. Ezt a területet illetően a legfontosabb esemény az uniós polgárok és családjaik az EU bármely tagállamának területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelvnek hatálybalépése volt, 2004. április 30-án.²³³

Az irányelv csak azokra az uniós polgárokra alkalmazható, akik olyan tagállam területén tartózkodnak vagy telepednek le, amelynek nem állampolgárai, és azon családtagjaikra, akik elkísérik vagy csatlakoznak hozzájuk.

Az irányelv 40 cikkből áll, és 7 fejezetre van osztva:

1. fejezet – általános rendelkezések,
2. fejezet – ki-és belépéshez való jog,
3. fejezet – tartózkodási jog,
4. fejezet – állandó tartózkodáshoz való jog,
5. fejezet – a tartózkodáshoz és állandó tartózkodáshoz való jogra vonatkozó közös rendelkezések,
6. fejezet – a belépéshez és tartózkodáshoz való jog korlátozásai, a közrend, közbiztonság vagy közegészségügy védelmében,
7. fejezet – záró rendelkezések.

²³² Európai Unió működéséről szóló szerződés – egységes szerkezetbe foglalt változata (HL C83, 30.3 in 2010), p. 57th

²³³ Az irányelv hivatalos neve: Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK IRÁNYELVE Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint a 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

Az irányelv jelentősége abban rejlik, hogy egy eszközzel szabályozza az összetett jogi törvénytár és az EB gazdag esetjogát a témát illetően, egy egységes jogi szabályozást hoz létre az állampolgárságra vonatkozóan, megkönnyíti a szabad tartózkodáshoz való jog gyakorlását azáltal, hogy egyszerűsíti a feltételeket és követelményeket (pl. az uniós polgárok részére történő tartózkodási engedélyek rendszerének eltörlése), megerősíti a családok jogait (pl. a család egyesítési jogok kiterjesztése a regisztrált élettársakra), létrehozza a feltétel nélküli állandó tartózkodási jogot a fogadó tagállamban történő ötévi folyamatos jogszerű ott tartózkodás után, továbbá növeli a az uniós polgárok és családjaik kiutasítás elleni védelmét a közrend, közbiztonság és közegészség védelmének címén.

Ad b) Az aktív és passzív választójog az Európai Parlamenti választásokon, és a tagállam helyhatósági választásain

Egy demokratikus társadalomban a választójog az egyike az egyént megillető alapvető polgári jogoknak. Az Európai Unióban ez a jog az EUMSz. 22. cikkelyében van szentesítve, amely biztosítja, hogy minden uniós polgár, akinek lakóhelye olyan tagállamban van, melynek nem állampolgára rendelkezik választójoggal és választható mind a helyhatósági mind az Európai Parlamenti választásokon a lakóhelye szerinti tagállamban, ugyanolyan feltételekkel, mint e tagállam állampolgárai.

Ezen szabályozások célja, hogy elősegítsék az egyenlőség és diszkriminációtilalom elvének megvalósulását a tagállamok állampolgárai között, és egyben folyamányai is a tagállamok területén való szabad mozgás és letelepedés jogának.

A helyhatósági választásokon az uniós polgárokat az Unió egész területén megilleti a választójog. A polgárok aktív és passzív választójogát az EUMSz. 22. cikkének (1) bekezdése biztosítja, miszerint: „Minden uniós polgár, akinek lakóhelye olyan tagállamban van, amelynek nem állampolgára, a lakóhelye szerinti tagállam helyhatósági választásain választójoggal rendelkezik és választható ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai.”

A jog hasonlóképp került rögzítésre az Európai Unió Alapjogi Chartájában, amely 40. cikke kimondja, hogy „Az Unió minden polgárának joga van ahhoz, hogy szavazzon és jelöltként induljon a helyhatósági választásokon abban az államban, amelyben lakik, ugyanolyan feltételek mellett, mint az illető állam saját állampolgárai.”

Az uniós polgárokat helyhatósági választásokon megillető választójog részletes szabályait a Tanács 94/80/EK Irányelve tartalmazza²³⁴, részletes intézkedéseket lefektetve a választójog érvényesítésével kapcsolatban.

Az irányelv egyenlő elbánást biztosít azon uniós polgárok számára, akik olyan tagállamban rendelkeznek lakóhellyel, amelynek nem állampolgárai, ugyanazon feltételeket biztosítva, mint adott tagállam az állampolgárai számára biztosít.

Az irányelv mindösszesen két általános körülményt szabályoz, amikor a választójogot korlátozni lehet:

- a) A tagállamok kiköthetik, hogy csak saját állampolgáraik viselhetik az alapszintű helyhatósági egység választott vezetőjének, helyettesének, vagy végrehajtó szerve

²³⁴ Az Irányelv hivatalos elnevezése: A Tanács 94/80/EK Irányelve (1994. december 19.) az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok aktív és passzív választójogának a helyhatósági választásokon történő gyakorlására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról.

tagjának tisztségét, ha e személyeket azért választották meg, hogy ezeket a tisztségeket a mandátumuk időtartama alatt gyakorolják.

- b) Ha valamelyik tagállamban azoknak a választójogi korhatárt elért uniós polgároknak a számaránya, akik ebben a tagállamban rendelkeznek lakóhellyel, de ennek nem állampolgárai, 1996. január 1-jén meghaladja az ott lakóhellyel rendelkező választójogi korhatárt elért összes uniós polgár 20%-át, ez a tagállam eltérhet az irányelvtől.

Az uniós polgárok *Európai Parlamenti választásokon* való részvételének a lehetőségét az európai jogban az EUMSZ. 22. cikk (2). Bekezdése alapozza meg: „Minden uniós polgár, akinek a lakóhelye olyan tagállamban van, amelynek nem állampolgára, a lakóhelye szerinti tagállamban az európai parlamenti választásokon választójoggal rendelkezik és választható ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai.” Hasonlóan fogalmaz az Alapjogi Charta 39. cikke is²³⁵.

A primér jogra épül a Tanács 93/109/EK Irányelve²³⁶, amely részletes rendelkezéseket rögzít az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok aktív és passzív választójogának az európai parlamenti választásokon történő gyakorlásáról.

Az Irányelv részletes intézkedéseket tartalmaz, mely alapján az Európai Unió állampolgárai, akik állampolgárságtól eltérő tagállamban rendelkeznek lakóhellyel, ebben az országban gyakorolhatják mind aktív, mind passzív választójogukat. Ez nem befolyásolja a tagállam saját állampolgárainak választási jogait az Európai Parlamenti választásokon, ha az államuk választási területén kívül rendelkeznek lakóhellyel.

Az Irányelv megállapítja azokat a feltételeket, amelyeknek az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgároknak meg kell felelni az aktív és passzív választójog gyakorlásához:

- a. Uniós polgárnak kell lennie,
- b. rendelkezzen lakóhellyel a tagállamban, ahol választójogát gyakorolni kívánja,
- c. ugyanazon feltételeknek meg kell felelnie, mint adott állam állampolgárainak a választójog gyakorlásához (a hazai és más uniós polgárok közötti egyenlőség elve szerint)

Alapvető feladat minden tagállam számára megjelölni, hogy kik az állampolgárai. Az uniós szavazók vagy lakóhelyük szerinti, vagy állampolgárságuk szerinti tagállamban gyakorolhatják a választójogukat. Senki nem szavazhat többször, vagy jelöltheti magát egynél több tagállamban.

A szavazás helyének megválasztása érvényesül tehát: egy uniós választópolgár csak akkor kerül felvételre a lakóhelye szerinti tagállam választói névjegyzékébe, ha ezt előzőleg kérelmezi. Az a választó, aki a lakóhelye szerinti tagállamban kíván élni választójogával, nem gyakorolhatja azt a származása szerinti tagállamban. Azon

²³⁵ Az Alapjogi Charta 39. cikke kimondja, hogy „ Minden uniós polgár választásra jogosult és választható a lakóhelye szerinti tagállam európai parlamenti választásain, ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgára.”

²³⁶ Az Irányelv hivatalos elnevezése: A Tanács 1993. december 6-i 93/109/EK irányelve az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok aktív és passzív választójogának az európai parlamenti választásokon történő gyakorlására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról. (HL L 329. 1993.12.31. 34. o.)

tagállamokban, ahol az állampolgároknak kötelező szavazni, az uniós szavazók, akik kérelmeztek a választói névjegyzékbe való felvételüket, ugyanezen kötelezettségnek vannak alávetve.

Egy jelölt sem fosztható meg szavazati jogától sem a lakóhelye, sem az állampolgársága szerinti tagállamban. Amikor egy személy benyújtja a jelentkezését, mint jelölt, az állampolgársága szerinti tagállam által hitelesített bizonyítékot kell szolgáltatnia arról, hogy az állampolgársága szerinti országban jogosult jelöltetni magát.

A lakóhely szerinti tagállam kizárja a választójog gyakorlásából azt, akit ettől a származás szerinti tagállamban megfosztottak.

A választói névjegyzékbe történő felvételhez az uniós választópolgárnak ugyanazokat az okiratokat kell benyújtani, mint az adott állam állampolgárainak. Ezen kívül a tagállamok kötelezhetik az uniós választópolgárokat, hogy szolgáljanak egyéb információkkal hivatalos nyilatkozat formájában.

Amennyiben valamely választói névjegyzékbe történő felvételét megtagadták, vagy jelöltként való részvételét elutasították, az érintett személy ugyanolyan feltételek szerint jogosult jogorvoslatra, mint amilyeneket a tagállam az állampolgárai számára biztosít.

A tagállamok kicserélik a szükséges információkat annak érdekében, hogy megelőzzék, hogy egy uniós polgár többször szavazzon, vagy egynél több tagállamban jelöltesse magát. Eltérések és átmeneti rendelkezések kerülnek megállapításra az alábbi esetekben:

- a) bármely állam, ahol a választásra jogosultak 20%-át más tagállam állampolgárai adják
- b) tagállamok, akik biztosították a választójogot a nemzeti parlamenti választásokon a lakóhellyel rendelkező más tagállami állampolgárok számára
- c) azok az uniós polgárok, akik már aktív választójoggal rendelkeznek

Ha a szavazás kötelező a lakóhely szerinti tagállamban, akik kifejezték szándékukat a választáson való részvételen, szavazni kötelesek.

Ad c) Az uniós polgárok diplomáciai és konzuli védelemhez való joga

Az uniós polgárok konzuli védelemhez való joga különösen az Európai Unió Működéséről szóló szerződésben és az Alapjogi Chartában kerül meghatározásra. Az EUMSZ. 23. cikkelye szerint „Olyan harmadik ország területén, ahol az állampolgársága szerinti tagállam nem rendelkezik képvisellel, bármely uniós polgár jogosult bármely tagállam diplomáciai vagy konzuli hatóságainak védelmét igénybe venni ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai. A tagállamok elfogadják a szükséges intézkedéseket, és megkezdik az ilyen védelem biztosításához szükséges nemzetközi tárgyalásokat.” Az Alapjogi Charta 46. cikkelye alapján pedig „Az Unió minden polgára, aki olyan harmadik országban tartózkodik, ahol a saját tagállama nem rendelkezik képvisellel, bármely más tagállam ottani diplomáciai vagy konzuli hatóságai részéről ugyanolyan feltételek mellett jogosult védelemre, mint az illető tagállam saját állampolgárai.

Mindkét rendelkezés azt mutatja, hogy a konzuli védelemhez való jog szabályozása keretszabályozás, végrehajtásához további szabályok megalkotása szükséges.

Az első, európai vezetők által alkotott dokumentum, amely a konzuli védelemhez való jog kidolgozásához kapcsolódik, az 1995. december 19-i 95/553/EK Határozat Az Európai Unió polgárainak diplomáciai és konzuli képviseltek általi védelméről.²³⁷ A Határozat 1. cikkelye deklarálja, hogy „Az Európai Unió minden polgára bármely tagállam diplomáciai vagy konzuli képviselének védelmére jogosult, ha a tartózkodási helye szerinti állam felségterületén saját tagállama, vagy az azt képviselő más állam állandó jelleggel nem rendelkezik elérhető állandó képviselettel, vagy az ilyen ügyekben eljárni illetékes vagy elérhető tiszteletbeli konzullal.”

A határozat négy alapvető feltételt rögzít az uniós polgárok konzuli védelemhez való jogához kapcsolódóan. Ezek közül az első a konzuli védelem biztosításának lehetőségének a hiánya az állampolgár saját államának diplomáciai vagy konzuli hatóságai által, vagyis az a helyzet, amikor egy tagállam állampolgárai egy olyan országban tartózkodnak, ahol államuk állandó diplomáciai vagy konzuli képviselettel nem rendelkezik. A második feltétel bármely EU tagállammal fennálló állampolgársági viszony, amelyet a kérelmező útlevelel, személyazonosító igazolvánnyal, vagy más állampolgárságot igazoló dokumentummal bizonyít annak érdekében, hogy az uniós polgárokat megillető védelemben részesüljön.

A Határozat alapján az „Európai” konzuli védelem az alábbiakból áll: segítségnyújtás halál esetén, súlyos baleset vagy súlyos betegség esetén, őrizetbe vétel, vagy letartóztatás esetén, segítségnyújtás erőszakos bűncselekmények áldozatainak, illetve a bajba jutott uniós polgároknak nyújtott segítség és hazatelepítésük. Ezen öt eset mellett, amikor a tagállam köteles konzuli védelmet nyújtani, a diplomáciai képviseltek és konzuli tisztviselők hatáskörükön belül bármely uniós polgárnak segítségére lehetnek, aki más körülményekre tekintettel kéri azt.

Az európai konzuli védelem utolsó tárgya a diszkrimináció-tilalom, amely azt jelenti, hogy a védelmet nyújtó diplomáciai és konzuli képviselteknek a segítségért folyamodó személyt úgy kell kezelniük, mintha az általuk képviselt tagállam állampolgára volna. Az egyetlen kivétel az uniós polgár pénzsegély vagy készpénzelőleg fizetés iránti igénye. Ez csak rendkívül sürgős esetekben lehetséges, illetve akkor, ha annak az országnak az illetékes hatóságai, amelynek az uniós polgár állampolgára, ezt engedélyezik. Az engedélyt megadhatja a Külügyminisztérium vagy a legközelebbi diplomáciai képvisel.

A fenti Határozat végrehajtására született a Tanács által az „Intézkedések az Uniós állampolgároknak harmadik országokban való diplomáciai és konzuli védelmének végrehajtásához”, amelyben a tagállamok vállalták, hogy megteszik a szükséges lépéseket, hogy biztosítsák az intézkedések megvalósulását, mint pl. a saját diplomáciai és konzuli képviseltek hivatalos utasítása.

Mindkét dokumentum 2002 májusában, tíz évvel a Maastrichti Szerződés elfogadása után lépett hatályba.

Nem tagadható ugyanakkor az a tény, hogy a nemzetközi jog alapján egy állampolgár másik állam általi védelméhez harmadik ország területén a harmadik ország egyetértése is szükséges. Az EUMSZ. 23. cikke kötelezi a tagállamokat, hogy erre vonatkozóan kezdeményezzék a szükséges nemzetközi tárgyalásokat. A fenti tényt a Bizottság is megjegyezte „Az Európai Unió Polgárainak Diplomáciai és Konzuli Védelme Harmadik Országokban” című zöld könyvben, 227-ben, amelyben megoldásként azt ajánlja,

²³⁷ A tagállamok kormányainak a Tanács keretében üléselő képviselői által elfogadott 1995. december 19-i 95/553/EK Határozat az Európai Unió polgárainak diplomáciai és konzuli képviseltek általi védelméről.

hogy a tagállamok egy speciális záradékot helyezzenek el harmadik országokkal kötött nemzetközi szerződéseikben, mely szerint a harmadik ország hozzájárul, hogy uniós polgárok segítséget kérhetnek bármely tagállamtól, amely képvisellel rendelkezik az adott országban.

Ad d) Az Európai Ombudsmanhoz fordulás joga

Az uniós polgárok Európai Ombudsmanhoz illetve az uniós intézményekhez vagy szervezetekhez való fordulás jogát az EUMSZ. 24. cikk, továbbá az Alapjogi Charta 43. és 44. cikke tartalmazza²³⁸. Általában ez a jog az „európai ombudsmanhoz fordulás jogaként kerül meghatározásra.”

Az Ombudsmanról a fent említett 24. cikk mellett az EUMSZ. 228. cikke is rendelkezik, amely sarokköve az uniós eljárásnak. Eszerint „*A bármely uniós polgártól vagy valamely tagállamban lakóhellyel, illetve létesítő okirat szerinti székhellyel rendelkező természetes vagy jogi személytől érkező, az uniós intézmények, szervezetek, vagy hivatalok-kivéve az igazságszolgáltatási hatáskörében eljáró Európai Unió Bíróságát- tevékenysége során felmerülő hivatali visszasságokra vonatkozó panaszok átvételére az Európai Parlament által megválasztott ombudsman jogosult. Az ombudsman kivizsgálja a panaszokat, és erről jelentést készít.*”

Az Európai Ombudsmanra és Ombudsman Hivatalára vonatkozó intézkedések megtalálhatóak még az Európai Parlament Eljárási Szabályzatában. Ezek az intézkedések módszeresen össze vannak foglalva ‘Az Ombudsman’ nevet viselő IX. fejezetben. Az Eljárási Szabályzat 204. és 206. cikke tartalmazza az eljárási kérdéseket –kinevezés, hivatalból való felmentés, stb. A 205. cikk 2. bekezdése kötelezi az Ombudsmant, hogy tájékoztassa a parlamentet a hivatali visszasságokkal kapcsolatos esetekről, valamint készítsen éves jelentést. Ez a cikk hivatkozik az Európai Ombudsman Törvényre, illetve a végrehajtási intézkedésekre, Mindkét dokumentum csatolva van az Eljárási Szabályzathoz.

Az EUMSZ. 228. cikk (4). Bekezdése alapján az Európai Parlament meghatározza az Ombudsman feladatainak ellátására vonatkozó szabályokat és általános feltételeket. Ezen rendelkezések végleges formában 1994. március 9-én kerültek elfogadásra az Európai Parlament által a 94/262 határozatban.²³⁹

Az utolsó módosítás, amely erősíti az Ombudsman rendelkezésére álló vizsgálati eszközöket, 2008 júniusában született és 2008. július 31-én lépett hatályba. A jogszabály meghatározza a tevékenység gyakorlására vonatkozó általános szabályokat és feltételeket.

Ad e) Az Európai Polgári Kezdeményezés

A Lisszaboni Szerződés egyik feladata, hogy erősítse az Unió demokratikus szerkezetét. Az egyik legfőbb újítás az európai polgári kezdeményezés bevezetése, amely

²³⁸ Az Alapjogi Charta 43. cikke: „Bármely uniós polgár, valamint valamely tagállamban lakóhellyel, illetve létesítő okirat szerint székhellyel rendelkező bármely természetes vagy jogi személy jogosult az európai ombudsmanhoz fordulni az Unió intézményeinek, szerveinek vagy hivatalainak – kivéve az igazságszolgáltatási hatáskörében eljáró Európai Unió Bíróságát – tevékenysége során felmerülő hivatali visszasságok esetén.”

Az Alapjogi Charta 44. cikke: „Bármely uniós polgár, valamint valamely tagállamban lakóhellyel, illetve létesítő okirat szerint székhellyel rendelkező bármely természetes vagy jogi személy jogosult petíciót benyújtani az Európai Parlamenthez.”

²³⁹ A Határozat hivatalos elnevezése: Az Európai Ombudsman feladatainak ellátására vonatkozó szabályokról és általános feltételekről szóló, 1994. március 9-i 94/262/ESZAK, EK, Euratom Határozat.

nemzetközi szinten az első fejlődésnek tekinthető, és ami a Szerződés értelmében az Unió állampolgáira van korlátozva. Hangsúlyozni kell, hogy az új európai polgári kezdeményezés, nem egy közvetlen kezdeményezés, mint a tagállamok többségében rendelkezésre álló kezdeményezési forma, amely alapján kötelező népszavazást kell tartani, hanem inkább egy napirendi kezdeményezés, amely felhívja a Bizottságot jogalkotás kezdeményezésére. Ez egy kisebbség számára elérhető eszköz, amely egyszerűen egy lehetőséget teremt a napirend befolyásolására.

A törvényalkotás kezdeményezésének joga továbbra is a Bizottságot illeti meg, és bármely törvényhozási eljárás a jogalkotási eljárások szabályai szerint történik.

Természetesen ennek az eszköznek meghatározott szabályokra és garanciákra van szüksége. Mindamellet a közvetlen demokrácia ezen eszköze európai szinten még a megalkotás fázisában van, szükséges annak kialakítása, hogy legyen elegendő lehetőség a későbbiekben a polgári kezdeményezés további fejlesztésére.

Az EUSz. 11. cikk (4). Bekezdése deklarálja, hogy „*Legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy az Európai Bizottság-hatáskörén belül- terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint a Szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség.* „ Ez az új intézkedés egy jelentős előrelépés az Unió demokratikus működésében. Egyedülálló lehetőséget biztosít arra, hogy az Uniót közelebb hozza a polgárokhoz, erősítse a határokon átnyúló tárgyalásokat, vitákat az uniós politikákról, összekapcsolva ezzel különböző tagállamok állampolgárait ugyanazon érdek képviselőjében.

A kezdeményezés eljárási szabályai és feltételei az EUMSZ. 24. cikk (1). Bekezdéssel összhangban kerültek szabályozásra. A Szerződés összefoglalja a polgári kezdeményezés főbb jellemzőit. A Szerződés megkívánja, hogy a kezdeményezéshez egymillió polgár aláírása szükséges, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai. A kezdeményezésnek a Bizottság hatáskörébe tartozó tárgyra kell vonatkoznia, olyan kérdésben, amikor a polgárok szerint uniós jogalkotásra van szükség a Szerződések végrehajtásához.

Mindamellet a Szerződés a Parlamentre és a Tanácsra bízta, hogy rendes jogalkotási eljárás keretében állapítsa meg a feltételeket és eljárási szabályokat, amelyek mentén a polgári kezdeményezés a gyakorlatban működni fog. Ez okból 2010. március 31-én elfogadásra került az Európai Parlament javaslata a polgári kezdeményezésről.

A javaslat huszonekét cikket tartalmaz, amelyben megállapítja az eljárási szabályokat és feltételeket. A bevezető rendelkezések definiálják a 'polgári kezdeményezés' és 'a kezdeményezés szervezője' fogalmakat, meghatározza a követelményeket a kezdeményezők és az aláírók számára. Megszabja tehát a feltételeket a kezdeményezők és aláírók vonatkozásában, a kezdeményezések nyilvántartásának, és támogatási nyilatkozatok gyűjtésének rendjét.

A Szerződés rögzíti, hogy a kezdeményezés aláíróinak a „tagállamok egy jelentős számát” kell képviselnie, ezzel biztosítva, hogy a kezdeményezés széleskörűen képviselt az Unióban. Ez az oka annak, hogy a javaslat VII. cikke a tagállamok egyharmadában állapítja meg a minimális számot, míg más, az Unió kellő reprezentáltságát biztosítani hivatott intézkedések a kilences számot használják (tagállamok egyharmada).

Továbbá a javaslat gondoskodik a kezdeményezés elfogadhatóságáról való döntéssel, meghatározza a nyilatkozat érvényességi és hitelesítési feltételeit, tartalmaz a személyes adatok védelmére vonatkozó szabályokat.

Az uniós polgári kezdeményezés fontos lépés az Európai Unió demokratikus életében. Ez egyedülálló lehetőséget biztosít, hogy az Unió közelebb kerüljön a polgárokhoz, és hogy ösztönözze a szélesebb körű, határokon átnyúló politikai vitákat, és összekapcsolja a különböző országokból származó embereket egy bizonyos téma előmozdítása érdekében.

Ahogy fent is említettük, a polgári kezdeményezés fő jellemzői a szerződésben szerepelnek. A szerződés az Európai Parlamentre és a Tanácsra bízta a polgári kezdeményezés eljárásának és működési feltételeinek meghatározását.

1. Szerződés az Európai Unióról – egységes szerkezetbe foglalt változata (HL C83 2010.03.30.),
2. A Tanács 1993. december 6-i 93/109/EK irányelve az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok aktív és passzív választójogának az európai parlamenti választásokon történő gyakorlására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról. (HL L 329, 1993.12.31. 34 - 38 o.)
3. A Tanács 94/80/EK Irányelve (1994. december 19.) az állampolgárságtól eltérő tagállamban lakóhellyel rendelkező uniós polgárok aktív és passzív választójogának a helyhatósági választásokon történő gyakorlására vonatkozó részletes szabályok megállapításáról. (HL L 368, 1994.12.31, p. 38–47)
4. Az Európai Parlament és a Tanács 1904/2006/EK határozata a 2007–2013-as időszakra az aktív európai polgárságot támogató „Európa a polgárokért” című program létrehozásáról (HL L 378, 2006.12.27, p. 32–40)
5. A Tanács 1995. december 19-i határozata az Európai Unió polgárainak diplomáciai és konzuli védelme harmadik országokban (HL L 314., 1995.12.28, 73-76.o.)
6. Az Európai Ombudsman Alapokmánya. Elfogadta az Európai Parlament 1994. március 9-ei határozatával (HL L 113. szám, 1994.05.04., 15.o.), módosította a Parlament 2002. március 14-ei (HL L 92. szám, 2002.04.09., 13.o.) és 2008. június 18-ai (HL L 189., 2008.07.17., 25.o.) határozatával.
7. Decision of the European Ombudsman adopting implementing provisions adopted on 8 July 2002 and amended by decisions of the Ombudsman of 5 April 2004 and 3 December 2008
8. Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve az Unió polgárainak és családtagjainak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint a 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről(Text with EEA relevance) (HL L 229, 2004.6.29.)
9. KARAS, V., KRÁLÍK, A. *Európske právo*. Bratislava: Iura Edition 2007, 506p. ISBN 978-8078-148-43.
10. KUNOVÁ, V., SVITANA, R. *Volný pohyb osôb v Európskej únii*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2008. 256p. ISBN 978-80-89363-05-6.
11. KURŽEJA, J. *Cizinecká policie a evropské právo*. Praha: Policejní akademie České republiky, 2007. 348p. ISBN 978-80-7251-272-0.
12. MAZÁK, J., JÁNOŠIKOVÁ, M. *Základy práva Európskej únie*. Bratislava: IURA EDITION 2009, 750p. ISBN 978-80-8078-289-4
13. NESVADBA, A. *Právny status občianstva Európskej únie*. In Slovensko a Európska únia - minulosť, súčasnosť a perspektívy: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 16-17. mája 2006. Bratislava: SLZA - Občianske združenie pri Akadémii Policajného zboru, 2006. p. 84-92.
14. The Charter of Fundamental Rights of the European Union (OJ C 83 of 03.30.2010)
15. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (C306 of 17 December 2007)
16. TRELLOVÁ, L. *Inštitút občianstva z pohľadu Európskej únie*. In Ústavný poriadok Európskej únie a jeho vplyv na ústavu a zákony členských štátov: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie 2007. Bratislava: UK v Bratislave, Právnická fakulta, 2007, p. 120 – 126.

